

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПРОПАГАНДИ НА ПРИКЛАДІ ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ОПЕРАЦІЙ РОСІЇ У ВІЙНІ З УКРАЇНОЮ

METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF PROPAGANDA USING THE EXAMPLE OF INFORMATIONAL AND PSYCHOLOGICAL OPERATIONS OF RUSSIA IN THE WAR WITH UKRAINE

Статтю присвячено проблематиці систематизації методологічних засад пропаганди росії у війні з Україною. Автором проаналізовано методологію створення штучних наративів, пропагандистських методів та застосування інформаційно-психологічних операцій для реалізації пропагандистських впливів на власне населення та українців на окупованих землях.

У процесі дослідження систематизовано використовувані росією механізми інформаційних операцій, орієнтовані на зниження внутрішніх протиріч у російському суспільстві, зниження ненависті до росії за її межами, виправдання воєнних злочинів російських військ на території України.

Розглянуто такі маніпулятивні механізми психологічного впливу як: дистанціювання пересічного росіянина від ситуації, шляхом зняття з нього персональної відповідальності за дії влади; підміна понять на протилежні за змістом; заперечення очевидного, шляхом відкидання фактів та впровадження у свідомості тези, що проблеми не існують; ідеалізація імперського минулого росії та постійного розширення її кордонів за рахунок загарбання територій сусідніх суверенних країн; знецінення відвертих поразок та недоліків власних збройних сил; намагання виправдати та нормалізувати звичайний злочин шляхом надання йому моральної підстави; створення морально-етичного підґрунтя для виправдання агресії, під приводом начебто захисту «російськомовного населення Донбасу»; перефокусування уваги суспільства з однієї ситуації на іншу (замість пояснення злочинів у Бучі, Маріуполі, переведення розмови на тему «Чому західна спільнота не протестувала, коли НАТО бомбило Югославію?»); використання «ефект ореолу», зокрема для героїзації військовослужбовців РФ та створення загального образу ефективного війська; Емоційний резонанс, коли пропаганда звертається не до логіки, а виключно до емоцій аудиторії; метод створення глобальної загрози шляхом відвертої дезінформації.

Акцентовано увагу на потребі створення ефективної системи протидії ворожій пропаганді та інформаційно-психологічним операціям для захисту населення від інформаційних впливів і технологій деструктивної зміни свідомості особистості, соціальних груп.

Ключові слова: ІПСО; інформаційна маніпуляція; пропаганда; Збройні Сили України;

НАТО; агресія росії; воєнні злочини; війна в Україні.

The article is devoted to the problem of systematization of the methodological foundations of Russian propaganda in the war with Ukraine. The author analyzed the methodology of creating artificial narratives, propaganda methods and the use of informational and psychological operations to implement propaganda influences on the own population and Ukrainians in the occupied lands. In the process of research, the mechanisms of information operations used by Russia are systematized, aimed at reducing internal contradictions in Russian society, reducing hatred of Russia outside its borders, and justifying war crimes committed by Russian troops on the territory of Ukraine.

The following manipulative mechanisms of psychological influence are considered: distancing the average Russian from the situation by removing personal responsibility for the actions of the authorities; replacing concepts with opposite ones in content; denial of the obvious, by rejecting the facts and introducing the thesis that the problem does not exist; the idealization of Russia's imperial past and the constant expansion of its borders due to the conquest of the territories of neighboring sovereign countries; devaluation of outright defeats and shortcomings of one's own armed forces; attempts to justify and normalize a common crime by giving it a moral basis; creating a moral and ethical basis for justifying aggression, under the pretext of supposedly protecting the "Russian-speaking population of Donbas"; refocusing society's attention from one situation to another (instead of explaining the crimes in Bucha, Mariupol, shifting the conversation to "Why didn't the Western community protest when NATO bombed Yugoslavia?"); the use of the "halo effect", in particular, for the heroization of Russian servicemen and the creation of a general image of an effective army; emotional resonance, when propaganda appeals not to logic, but exclusively to the emotions of the audience; a method of creating a global threat through outright disinformation.

Attention is focused on the need to create an effective system of countering enemy propaganda and informational and psychological operations to protect the population from informational influences and technologies of destructive changes in the consciousness of individuals and social groups.

Key words: IPSO; information manipulation; propaganda; Armed Forces of Ukraine; NATO; Russia's aggression; war crimes; war in Ukraine.

УДК 327.5:9:316.7

DOI <https://doi.org/10.32782/rma2663-5240-2023.38.40>

Аріфходжаєва Т.Б.

к. юрид. наук, доцент,
доцент кафедри національної безпеки
Інститут безпеки ПрАТ «Вищий
навчальний заклад «Міжрегіональна
Академія управління персоналом»
ORCID ID: 0000-0002-1827-1699

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Своєрідним трендом сучасної, інформаційної ери, можна вважати окремий вид конфліктів, які активно застосовують інформаційні тех-

нології для впливу на свідомість та суспільну думку населення. На прикладі нападу на територію України дуже гарно видно, як агресор активізував застосування спеціальних методик маніпулювання суспільно-масовою свідомістю населення окупованих земель та своїх грома-

дян. У сучасній психології та безпекознавстві цю проблему розглядають, передусім, з точки зору «захисних механізмів психіки».

На другий рік повномасштабної війни в Україні абревіатура «ІПСО» стала такою ж впізнаваною, як і ЗСУ або ООН. На практиці ІПСО – це використання дезінформації, пропаганди, маніпуляцій, «ботоферм» та інших методів впливу для зміни думок, емоцій, поглядів та поведінки тих, на кого ця операція спрямована. Типовими проявами застосування механізмів маніпулювання колективною психікою є просування російськими маніпуляторами штучно створених наративів. Що й обумовлює актуальність дослідження цих інформаційно-психологічних маніпуляцій.

Стаття розглядає методологію створення штучних наративів, пропагандистських методів та застосування інформаційно-психологічних операцій для реалізації пропагандистських впливів на власне населення та українців на окупованих землях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми. В цілому, проблематиці інформаційно-психологічного впливу ворога в умовах гібридної війни, присвячено чимало досліджень. Серед іншого, автором враховано напрацювання таких вітчизняних дослідників як: О. Бойко, Д. Веденєєв, Р. Кирпичник, О. Литвиненко, С. Лисенко, А. Мегель, В. Остроухов, В. Петрик, М. Присяжнюк, О. Семенюк, Є. Скулиш.

Окремої уваги заслуговує і аналіз відповідної наукової та публіцистичної літератури, що друкується в росії (як і аналіз джерел інформації, що розповсюджують відповідні наративи, слугуючи джерелом інформаційних маніпуляцій) оскільки без цього, дослідження було би однобоким та неефективним. Відтак, публікація вимушено містить і такі джерела літератури.

Метою дослідження є узагальнення методології пропаганди на прикладі інформаційно-психологічного впливу з боку росії у її війні проти України.

Виклад основного матеріалу. Ведучи мову про ІПСО, варто зазначити, що в англійській мові частіше застосовують термін «PSYOP» (Psychological Operation) – операції з передачі обраної інформації та показників іноземній аудиторії для впливу на їхні емоції, мотиви, об'єктивне міркування та, зрештою, поведінку іноземних урядів, організацій, групи та окремі особи [14]. При цьому, метою психологічних операцій є спонукання зміцнювати позиції та поведінку іноземних громадян, сприятливі для цілей ініціатора. Або ж, навпаки – погіршувати ставлення до чогось, когось.

На практиці ІПСО найчастіше розглядається саме як військові інформаційні операції проти ворога [11]. Психологічна війна базується на тому, що люди живуть емоціями та піддаються впливу одне одного в соціумі, при цьому вплив застосовується як на окупованій території, так і на власній для підкорювання власного населення [7]. Відповідно, в ході нав'язування такої інформації, не так важливим є її реальне змістовне наповнення, як психологічне сприйняття реципієнтом.

Методологія інформаційних маніпуляцій для влади росії не може вважатися темою виключно останніх років. Протягом десятиліть інструментарій інформаційного впливу активно вивчався і відпрацьовувався, переходячи до розряду стандартних методів гібридної війни [3; 10]. Цілком очікувано, що за цей час російською наукою та військовими фахівцями було напрацьовано чимало механізмів роботи за конкретними напрямками впливу [9]. І значну частину з них ми можемо спостерігати сьогодні, у процесі війни росії проти України.

Перший механізм психологічного впливу спрямований на дистанціювання пересічного росіянина від ситуації, зняття з нього персональної відповідальності за дії влади, адже «увесь світ до них ворожий і бажає їм зла». Мова йде про цілеспрямоване перекладання відповідальності. Відтак, у всіх їхніх побутових проблемах прослідковується провина України та «колективного Заходу» [5]. В межах ІПСО цей механізм втілюється у висловах в стилі «це Україна збиралася напасти на рф, і у нас не було вибору». Кремлівська влада доводить, що пересічному росіянину комфортніше жити з думкою, що Україна сама спровокувала війну, і таким чином відмежуватися від жахів, що вчиняють їхні співвітчизники в Україні [3].

Наступний наратив спекулює оруелівською фразою «війна, це – мир» та підмінє неприйнятні для більшості усвідомлення на протилежні за змістом. Підміною понять кремль намагається надати видимість сенсу своїм діям і «переграти» реальність на свою користь. Приклад такого ІПСО – «Росія несе мир народу України».

Застосування механізму заперечення очевидного, тобто відкидання фактів та впровадження у свідомості тези, що проблеми не існує, також активно використовується російською пропагандою. Путінська пропаганда стверджує, що «немає великої війни, обстрілів російськими військовими мирних об'єктів та знищення українського населення» Натомість, це «українці самі себе бомблять, а російська армія допомагає встановити мир», при цьому «вплив санкцій жодним чином не позначається

на їхньому житті». Принцип базується на впевненості у тому, що невпинна трансляція інформації в одному ключі робить її «реальнішою за реальність». До цієї ж категорії можна віднести кліше «спецоперація триває за планом, росія утримується від обстрілів мирних об'єктів».

Не менш активно використовується прояв *механізму ідеалізації*, коли ілюзії заважають тверезо сприймати дійсність. Кремль всією інформаційною міццю ідеалізує імперське минуле росії та постійне розширення її кордонів за рахунок загарбання територій сусідніх суверенних країн. Це подається як благо, як видатне героїчне досягнення [2]. Основна мета такої методики – підтримувати міф про нібито всемогутність росії та її збройних сил, а також спроможність впливати на світові процеси. Прикладом є наратив «Росія – велична країна з імперськими традиціями».

Механізм знецінення допомагає людині легше пережити поразки та невдачі через нездатність критично оцінити свій стан справ. Російська пропаганда намагається створити «інформаційне задзеркалля», в якому знецінено не лише потужність української армії та громадянського спротиву, а і значні втрати збройних сил рф, їх бойової техніки та живої сили. Путінський вислів «мы еще даже не начинали» давно став мемом, який висміює увесь світ. До цієї ж категорії відноситься твердження «Якби росія справді хотіла, вона б уже давно знищила Україну».

Прояв захисного мотивування керівників рф, можна вважати намаганням виправдати та нормалізувати звичайний злочин. Маніпулювання спрямоване на формування в свідомості русофіла розуміння, що навіть воєнні злочини проти мирного населення в Україні є цілком виправданими. Адже «в Україні загарбали владу нацисти, і з ними треба поводитись відповідно». Такий механізм експлуатує асоціативний ряд стереотипів, пов'язаних зі злочинами нацистів у Другій Світовій війні. Навішування на українських патріотів ярлика «нацисти» ніби дає «моральну підставу» скоювати проти них злочини, і не бути за це покараним.

Наступним наративом кремль створює морально-етичне підґрунтя для виправдання агресії, під приводом начебто захисту «російськомовного населення Донбасу». В свідомість росіян та всього світу впроваджується догма, що «захист людей Донбасу» – це моральний обов'язок росії перед «своїми братами й сестрами». Мовляв «ЗСУ з 2014 року обстрілювали Схід України, де мешкають російськомовні, що і обумовило початок спецоперації». Звісно, навіть первинний аналіз доводить

маніпулятивний характер цього обґрунтування військової агресії [3].

Далі, спостерігаємо відомий механізм *перефокусування уваги* суспільства з однієї ситуації на іншу. Адже, коли росіян питають про Бучу, Маріуполь, Харків та інші українські міста, що постраждали від жахливих воєнних злочинів росії, їм немає чого відповісти. Така вимушена тактика спрямована на переведення уваги з обговорення ключового питання припинення російської агресії на другорядне питання далекого минулого – «Чому західна спільнота не протестувала, коли НАТО бомбило Югославію?». Таким чином, російські кліше, якими кремль намагається виправдати напад на Україну, – це неспростовний доказ того, що народ країни-агресора потребує негайної психотерапії.

Зазвичай в основі інформаційно-психологічних операцій працює «ефект ореолу» в дезінформації. Загалом суть психологічного «ефекту ореолу» можна висловити двома твердженнями: 1) поруч, значить – разом; 2) якщо людина ефективна в одній галузі, то і в іншій буде такою ж [6].

Наведемо приклад послідового алгоритму використання «ефекту ореолу» російськими пропагандистами:

- героїзація «подвигу» одного з бойовиків з окупаційних військ;
- ототожнення «подвигу» одного бійця з «подвигом» усього підрозділу;
- поширення ефекту «подвигу» підрозділу на всю загарбницьку армію;
- створення хибної логічної конструкції: «героїчний воїн – ефективна армія».

Саме таким чином окупаційна пропаганда використовує «ефект ореолу», зокрема для героїзації військовослужбовців рф та створення загального образу ефективного війська.

Наразі це дуже необхідно для стримування окупаційного війська московською владою. Адже зараз для росіян головна причина боятися – це розуміння того, що вони на чужій землі. Друга причина – це мотивація. В українській армії вона кардинально відрізняється. ЗСУ захищаємо свою власну землю, а вони прийшли як загарбники. І те, що розповідає їм їхня пропаганда, суттєво відрізняється від того, що вони бачать в Україні, коли навіть не ЗСУ, а мирне українське населення зустрічає їх не квітами, а «бандерівськими смузів». І для деяких росіян це насправді велика психологічна травма. У цій агонії їхні методи виходять за межі усіх прописаних правил ведення війни. Це говорить про те, що коли зникає професіоналізм – з'являються виключно емоції і як результат – звірства, які чинить ворог [13].

Наступним інструментом пропаганди, який вартий уваги в контексті дослідження, є *емоційний резонанс*. Емоційний резонанс створюється для виклику певних емоцій у широкій аудиторії з одночасним поширенням пропагандистського повідомлення, що базується на високоемоційному контенті. Це дозволяє обійти психологічний бар'єр, який люди розробляють на раціональному рівні, щоб захистити себе від пропагандистського впливу, тому пропаганда часто звертається не до логіки, а до емоцій аудиторії.

Пропагандистський вплив на особу зазвичай здійснюється на емоційному рівні, оминаючи свідомий контроль, що робить неможливим використання раціональних контраргументів.

Як приклад, російські пропагандисти застосовують техніки емоційного відгуку в своїх інформаційно-психологічних операціях, впливаючи таким чином на переконання та поведінку аудиторії. Розповсюджується новина, як підліток-інвалід, який чергував біля складу з гуманітарною допомогою для нужденних, трагічно загинув внаслідок підступного удару ЗСУ по мирному району Нової Каховки [4].

Серед інформаційно-пропагандистських засобів активно використовується також і *метод створення глобальної загрози* в дезінформації. Створення глобальної загрози – це механізм створення контенту, що скеровує суспільне невдоволення та перемикає його на потрібні маніпулятору цілі. Його принцип дії полягає в ілюзорній чи реальній небезпеці, наприклад, тероризму, що багаторазово проговорюється в медіа. ЗМІ тиражують це як глобальну загрозу, викликаючи в аудиторії страх, щоб створити сприятливі умови для подальших маніпуляцій [7]. Наприклад, російські ЗМІ щоденно розповідають про нібито обстріл російських прикордонних сіл українськими військовими, підтвердження чому найчастіше є фото розбитих вікон. Такими повідомленнями роспропаганда намагається створити глобальну загрозу в особі ЗСУ та виправдати бойові дії на території України. Також це може бути умовна підготовка до «тихої мобілізації», щоб люди були вмотивовані і розуміли, що йдуть воювати проти «куплених колективним Заходом укронацистів».

Перелічені маніпулятивні інструменти активно застосовуються протягом усього періоду війни:

1. Україна звинувачується у порушенні правил військових дій. Згідно з повідомленнями, операції українських збройних сил, спрямовані на нейтралізацію російських військових об'єктів та забезпечення тактичних переваг

на полі бою, представляються як безпідставні атаки на цивільні місцевості та інфраструктуру, при цьому акцентуючи на жертвах серед мирного населення.

2. Заяви про масовану інформаційну агресію проти росії. Події, такі як інцидент в Оленівці, висвітлюються російськими ЗМІ як результат цілеспрямованої кампанії з боку західних країн, метою якої є дискредитація Росії на міжнародній арені та її класифікація як країни, що підтримує тероризм.

3. Песимістичні прогнози щодо можливостей України у конфлікті з росією. Досягнення українських військових на фронті представляються як результат тактичних ходів з боку російської армії, яка нібито стратегічно відступає на певних ділянках, задля майбутнього вирішального удару, що дозволить їй досягти більш значних військових переваг.

Звісно ж, Україна не просто реагує на такі інформаційні атаки, але й поступово формує механізм протидії їм на всіх рівнях. Найбільш активно практична робота в цьому напрямку почала реалізовуватися з 2014 року, після початку проведення АТО [1; 12]. Частина Інформаційно-психологічних операцій Сил спеціальних операцій Збройних Сил України, які у весняний період 2015 року були переформатовані для відповідності умовам воєнного стану, відіграли активну роль у реалізації антитерористичної операції та операції об'єднаних сил на території Східної України. Розробка стратегій оборони від шкідливого інформаційно-психологічного впливу була проведена в межах оперативного «Плану інформаційних заходів в ході проведення стабілізаційних дій та оборонної операції в зоні проведення операції на території Донецької та Луганської областей» [1]

Знаходить відгук проблематика протистояння ворожим інформаційним маніпуляціям та психологічним наративам і в системі освіти [8]. Проте, з огляду на тривалість війни та подальшу роботу російських пропагандистів, можна прогнозувати необхідність ще більш активної діяльності у розробці та поширенні серед українців і наших зарубіжних партнерів інструментарію протидії ІПСО.

Висновки і перспективи подальших досліджень

Створення ефективної системи протидії ворожій пропаганді та інформаційно-психологічним операціям для захисту населення від інформаційних впливів і технологій деструктивної зміни свідомості особистості, соціальних груп є досить важливим завданням. Реалізувати це можливо лише комплексно, в рамках системи стратегічних комунікацій,

вивчаючи операції ворога, які він проводить на власній території. Тобто, Україна повинна враховувати ці приклади та взяти відповідні правові, організаційні, технічні заходи, заходи публічної дипломатії тощо аби організувати і забезпечити власний надійний захист інформаційних джерел від спотворення з боку зацікавлених груп осіб чи країн.

За мирних часів інформаційно-психологічні операції можуть спрямовуватись на організацію суспільної думки та для політичних цілей. В умовах війни ж здійснюється вплив на суб'єкти ухвалення рішень, дестабілізацію соціально-політичної та економічної ситуації, компрометацію політичних чи суспільних діячів, що загрожують національній безпеці України.

Аби уникнути цього, важливо якомога раніше виявити факт початку інформаційно-психологічних операцій, щоб встигнути підготуватися до реального конфлікту, або, маючи свої інформаційні ресурси, знизити ймовірність його початку. Для цього вкрай необхідною складовою системи протидії є моніторинг інформаційного простору на предмет виявлення інформаційної операції. Моніторинг доцільно здійснювати в глобальній мережі Інтернет, як найбільш динамічній складовій інформаційного простору, використовуючи інформацію про образи, слогани і словосполучення операцій.

Також доцільно розглядати єдину схему здійснення спеціальних інформаційних операцій, що складається з чотирьох етапів: підготовчого, створення інформаційного приводу, «розкрутки», закріплення результатів (виходу).

Ще одним досить дієвим методом є використання історичних подій, що вже відбулися, для подальшого прогнозування та моделювання можливих результатів проведення інформаційно-психологічних операцій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Веденєєв Д. В., Семенюк О. Г. Організаційно-управлінський механізм розбудови та діяльності структур інформаційно-психологічного протидієвства Збройних Сил України (2007–2021 рр.). *Право та державне управління*. 2022, № 3. С. 147-152. DOI <https://doi.org/10.32840/pdu.2022.3.22>

2. Гібридна війна Росії: виклик і загроза для Європи. Вилучено з URL: http://razumkov.org.ua/images/Material_Conference/2016_12_14/GIBRID-WAR-FINAL-1-1.pdf.

3. Деркаченко Я. А. Эволюция понятия информационная война. Вилучено з URL: <http://psyfactor.org/psyops/infowar46.htm>

4. Емоційний резонанс. *Центр протидії дезінформації при РНБО України*. Jul 14, 2022. Вилучено з URL: <https://t.me/CenterCounteringDisinformation/2082>

5. Кирпичник Р. І. Подолання впливу російських інформаційно-психологічних операцій на формування негативного сприйняття НАТО серед населення України. *Вісник НТУУ «КПІ» Політологія. Соціологія. Право*. С.69-73. № 2(58), 2023. DOI: [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2023.2\(58\).285604](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2023.2(58).285604)

6. Литвиненко О. В. Спеціальні інформаційні операції та пропагандистські кампанії : монографія / О. В. Литвиненко. К. : ВКФ «Сатсанга», 2000.

7. Lysenko S., Marukhovskiy O., Krap A., Illiuschenko S., Pochapska O. The Analysis of World Information Warfare and Information Security in the Context of the Russian-Ukrainian War. *Studies in Media and Communication* 11 (7), 150-158.

8. Мегель, Алла. Ворожі ІПСО. Як визначити та протистояти? [Текст] : [навч. посіб.] / Алла Мегель, Марія Яремчук. Київ; Нововолинськ: *Формат*, 2023. 96 с.

9. Підручник Інформаційна безпека (соціально-правові аспекти) /Остроухов В.В., Петрик В.М., Присяжнюк М.М. та ін. ; за заг. ред. Є.Д.Скулиша. К. : КНТ, 2010.

10. Расторгуєв С. П., Литвиненко М. В. Информационная война. Проблемы и модели. Экзистенциальная математика. М.: *Гелиос АРВ*, 2006.

11. Рецепт від НАТО як боротися із дезінформацією. *Інтернет Свобода*: веб-сайт. Вилучено з URL: <https://www.netfreedom.org.ua/article/recept-protidiyi-dezinformaciyi-vid-nato>

12. Сніцаренко П.М. Інформаційна операція Збройних Сил України як інтегруюча форма воєнних дій в інформаційному просторі. *Наука і оборона*. 2020. № 1. С. 37–42.

13. Сугестивні технології маніпулятивного впливу: навчальний посібник/[В. М. Петрик, М. М. Присяжнюк, Л. Ф. Компанцева, Є. Д. Скулиш, О. Д. Бойко, В. В. Остроухов]; за заг. ред. Є. Д. Скулиша. 2-ге вид. Київ: Вид. дім «СКІФ», 2023. 248 с.

14. Tactical Psychological Operations. Tactics, Techniques, and Procedures. By Order of the Secretary of the Army: Peter j. Schoomaker. *Field Manual Headquarters* No. 3-05.302 *Department of the Army*. Washington, DC, 28 October 2005. URL : <https://irp.fas.org/doddir/army/fm3-05-302.pdf>